

APPENDIX D

משנת שיר השירים

מאת שאול ליברמן

לזכר החתן אלחנן בן פנחס בר קינה במקום שיר

שנינו במשנת ידים ספ"ג: אמר ר' עקיבא וכו' שאין כל העולם כלו כדאי כיום שניתן בו שיר השירים לישראל, שכל הכתובים קודש ושיר השירים קדש קדשים. ובמסורת א"י של המדרשים: שכל השירים קודש ושיר השירים קודש קדשים. לפי פשוטו, שיר השירים הוא קדוש משירת משה.² ולא עוד אלא שלר' עקיבא היה "יום" מתן שיר השירים,³ דוגמת "יום" מתן תורה. ובשה"ש זוטא הוצ' בובר, עמ' 4, הוצ' שכטר, עמ' 5: ר' עקיבא אומר אלו לא נתנה שיר השירים בתורה כדאי היתה לנהוג את העולם,⁴ ועיי"ש בהוצ' שכטר, סוף עמ' 49.

אין להבין את הדברים, אלא אם נניח שר' עקיבא סובר ששירה זו נאמרה בסיני. ואפשר שלדעתו הקב"ה בעצמו אמרה. ואמרו בריש שה"ש זוטא: ר' נתן או' מלאכי השרת אמרו אותה וכו', רבן גמליאל אומר הקב"ה אמרה, שנ' שיר השירים, השיר הנבחר

1 עיין מ"ש במבוא לתוספת ראשונים ח"ב, עמ' 9, בהערה. ויש להוסיף גם מחזור יניי, עמ' רפ"א ועיי"ש, עמ' רע"ה.

2 המפרשים פירושו שהוא קדוש מכל השירים שאמר שלמה, עיין בפירוש הראב"ע ומ"ש בתוספת ראשונים הנ"ל. וכן מוכח ממשלו של ר' אלעזר בן עזריה בשה"ש פ"א סוף פסוק א', הוצ' ראם, ג' ע"ד. אבל עיין בהמשך הדברים שם. ובשה"ש זוטא שם, הוצ' בובר, עמ' 9, שכטר, עמ' 10: עשר שירות הן וכו', שירת משה וכו' ושיר השירים משובחת מכולם וכו', אמר ר' אלעזר בן עזריה משל וכו' כך הקב"ה סילת את הנביאים מתוך התורה, ואת הכתובים מתוך הנביאים, ושיר השירים נסלחה מכולם. ועיין שם בהערות בובר ל"ב ול"ד, ובהערות שכטר, עמ' 68, והעירו שם גם על חרגום שה"ש במקומו. ועיין בדרשות ר"ן שועיב, ליום אחרון של פסח, דפוס קראקא, מ"ב ע"א, שהעיר על החרגום.

3 בגליון של משנת ידים מכת"י הגניזה (לפי פורת, לשון חכמים, עמ' 184, הערה 1) הגירסא היא: כיום שנשתנה בו שיר השירים (עיין מ"ש בשמ"י). ונראה שיש כאן גירסא אחרת, ולא פירוש לגירסא, ניתנה בו שיר השירים, כלומר, שניתנה בו מגילת שה"ש. לפי גירסת הגליון הכוונה ליום ששנו את משנת שה"ש (עיין מ"ש ע"ז להלן בפנים בהמשך דברינו). וז"ה הסיגנון בספרי שופטים פ"ס ק"ס, הוצ' ר"א פינקלשטיין, עמ' 211: משנה התורה שעתידיה ל השתנות. ובכ"א שם: להיות שונין אותה על פה (עיי"ש בשנ"ס. ועיין מאירי סנהדרין, עמ' 74), כלומר ביום הקהל. והנוצרים פירשוה לפי דרכם, עיין בספר חרב פיפות ליארן בן שבת, הוצ' רוונטל, עמ' 63, וכיוון שם לספרי הנ"ל.

4 עיין מ"ש במחברתי מדרשי תימן, עמ' 14, הערה 1, ומ"ש גיסי ר"א הלקין כסה"י לכבוד מרכס (והחלק האנגלי), עמ' 388, הערה 21. ועיין הסיגנון בברייתא של אבות, פרק קניין תורה, בתחילתה. ובמשנה עצמה מתקבל פירושו של הלקין.

4 ועל פיו פייט במחזור יניי, עמ' רפ"א, ועיי"ש, ועמ' רע"ה.

מכל השירים. ובשהש"ר פ"א, ב', מוחלפת השיטה, עיי"ש. ועיין בבלי שבועות ל"ה ב'. ולפי שיטת אילו אין שיר השירים מקלם את מעשה הים ומעשה סיני לאחר זמן, אלא אף הוא באותה שעה נאמר.

ובשהש"ר פ"א, ב': היכן נאמרה (וכלומר, שירה זו), ר' חיינא בר פפא אמר ביס נאמרה, המד"א (שה"ש א', ט') לסוסתי בר כבי פרעה. ר' יודא ברבי סימון אמר בסיני נאמרה וכו', ר' יוחנן אמר בסיני נאמרה וכו', ר' מאיר אומר באהל מועד נאמרה וכו', רבנין אמרין בבית עולמים וכו', ועיין בפירוש מהרז"ו שם. ובאמת כל השיטות הללו של תנאים הם, וכל אחד טרח לפרש את המגילה בעקבות ע"פ שיטתו הוא. וכן במכילתא דרשב"י, הוצ' אפשטיין מלמד, עמ' 148: ועליהם מפורש בקבלה (שה"ש ב', י"ד) יונתי בחגוי הסלע בסתר המדרגה, ר' אליעזר אומר, אין דבר זה אמור אלא על הים, הראיני את מראיך וכו', ומראך גאוה.⁵ ויאמן העם. ר' עקיבא אומ' אין דבר זה אמור אלא לפני הר סיני, הראיני את מראיך (שה"ש שם). ועיין גם במכילתא דר' ישמעאל, מס' דבחדש פ"ג, הוצ' הורוביץ, סוף עמ' 214 ואילך. ובשהש"ר פ"ב, י"ד, הובאו דברי ר' אליעזר ור' יהושע (בשינויים), ואח"כ אמרו: ר' הונא וכו' פתרי קרייה על דעתיה דר' מאיר באהל מועד וכו', אינון פתרון לה על דעתיה דר' מאיר באהל מועד, אף אנא נפתרינה על דרבנן בבית עולמים וכו'. הרי לך שכל אחד טרח לפתור את הפסוקים ע"פ שיטה קבועה.⁷

וכן בשהש"ר פ"ב, ב': כשושנה בין החוחים וכו'. ר' אליעזר⁸ פתר קרייה בגאולת מצרים וכו'. ובמכילתא בא רפ"ז, עמ' 22: אבא חנן משום ר' אליעזר אומר זה חפזון שכניה, אף על פי שאין ראה לדבר זכר לדבר. קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות (שה"ש ב' ח'), ואומר הנה זה עומד אחר כתלנו (שם ט'). ובמדרש תנאים, עמ' 91: אבא חנין אומר משום ר' אליעזר זה חפזון שכניה, אע"פ שאין ראה וכו' קול דודי דופק (שה"ש ה' ב'), הנה זה עומד אחר כתלנו. ובשהש"ר פ"א, י"ב: ר' אליעזר ור' עקיבא וכו', ר' אליעזר אומר עד שהמלך במסיבו, עד שמלך מלכי המלכים הקב"ה במסיבו, ברקיע, כבר הר סיני מתמר באור, שנאמר וההר בוער באש (דברים ד', י"א). ר' עקיבא אומר עד שמלך מלכי המלכים הקב"ה במסיבו ברקיע כבר וישכן כבוד ה' על הר סיני (שמות כ"ד, ט"ז). והמפרשים נדחקו מאד לפרש את ההבדל בין ר' אליעזר ור' עקיבא, ועיין בחידושי הרש"ש שם שעמד על הלשון, מתמר, ועיין גם בפירוש מהרז"ו שם,

5 בשהש"ר פ"ב, י"ד: ר' אלעזר (צ"ל: אליעזר) פתר קרייה בישראל בשעה שעמדו על הים וכו', ומראך גאוה. שהיו ישראל מראין באצבע, ואומרים זה אלי ואנוהו. ועיין מ"ש להלן הערה 16.

6 בדפוסים חדשים: על דעתיה! ועיין מ"ש על סינון זה בגני קדם של ליון ח"ה, סוף עמ' 184 ואילך.

7 וכן ר' יוחנן שסובר ששה"ש נאמרה בסיני (עיין מ"ש לעיל בפנים) הרבה לפרש כמה פסוקים בשיטתיה, עיין שהש"ר א' ב' (הוצ' ראם, ד' ע"ד), ד' ד' (כ"ז סע"ד), שם (כ"ד ע"א), ספ"ה (לי"ב ע"ג) ועוד.

8 וכצ"ל גם בויר פכ"ב, ב', הוצ' ר"מ מרגליות, עמ' תקפ"ז, כנרסת כ"י, עיי"ש בשנו"ס. ותקנו ר' אלעזר מפני המחלוקת של האמוראים להלן שם, אבל באמת אינה עניין כלל לדברי ר' אלעזר, עיי"ש.

ודבריהם החוקים מאד. ובדרך אולי ושמה נראה שצ'ל בדברי ר' אליעזר: הי'א סנה (במקום, הר סיני) מתמר באש, שנאמר והסנה (במקום: וההר) בוער באש (שמות ג', ב'). ובמדרשות לפסוק זה: מיכן אמרו האש של מעלה מעלה לול בין. ופירשו ביפה תואר וברד"ל שדרשו ב, לבת אש' שבפסוק זה. ובקמטעים מתחומא כ"י ועוד¹⁰ גורס שם: מעלה לובלבין, כלומר הסנה מעלה לובלבין ומפריח באש, כמפורש בתרגום המיוחס ליונתן שם בנוסח כ"י.¹¹ וכן במדרש הגדול שם, הוצ' ר"מ מרגליות, עמ' מ"ו: שראה את הסנה והוא מלבלב ועולה מתוך האש וכו'. והסנה כשהוא מלבלב, וורדים הוא מלבלב, כמפורש בשמ"ר פ"ב ה'. ולפ"ז מתפרשים יפה דברי ר' אליעזר, וכונתו עד שהמלך עריין ברקיע, לפני מתן תורה, וכבר היה סנה מתמר באור, ועושה תמרות ולובלבין ונותן ריחו (גרדי נתן ריחו).¹² ואף שדברי ר' עקיבא סתומים, מ"מ ברור שבא להוציא מדברי ר' אליעזר, ומפרשו במתן תורה בסיני, עיין בדברי ר' פנחס בשם ר' הושעיה להלן בשהש"ר שם, והשוה מכילתא, בחודש פ"ג, עמ' 214, ד"ה ויהי ביום השלישי. נמצאנו למדים שאף כאן התנאים בשיטתם; לר' אליעזר רומז כאן לסנה, ושיבחו כן בים, ולר"ע הכל בהר סיני.

וכן סובר ר' פפייס באבות דר"ן ג"א פכ"ז, מ"ב ע"א: כנסת ישראל היתה משבחת (כלומר, על הים) על סוס רכב פרעה וכו', כדבריו¹³ במכילתא, ויהי פ"ו, עמ' 112 (ובמקבילות, עיין בציונים שם): לססתי ברכבי פרעה (שהש"ר א', ט). רכב פרעה על סוס זכר וכו', א"ל ר"ע דייך פפוס וכו'. ומפסוק זה הרי הוכיח ר' חיננא בר פפא בשהש"ר פ"א, ב' (בתחילתו) ששיר השירים נאמר על הים, ולפי דרכנו למדנו שכבר נחלקו התנאים, ר' אליעזר ור' עקיבא, היכן נאמרה השירה; לדברי ר' אליעזר נאמרה על הים (ואף פפוס סובר כן), ולר' עקיבא נאמרה בסיני. ובשהש"ר זוטא (כובר עמ' 9, שכטר, עמ' 10): וחכמים אומרים מהר סיני נתנה.

ובשהש"ר פ"ב, ט': במצרים ראו אותו וכו', בים ראו אותו וכו' בסיני ראו אותו וכו'. ועיי"ש פ"ג, ז'. דברים הללו עיקרם בכרייתות בדברי תנאים, עיין מ"ש להלן. ובדבר הוצ' ליברמן, עמ' 14: א"ר חייא הגדול לא המלאכים היו עושין כן, אלא הקב"ה בכבודו (כלומר, היה כביכול מטפל בתניקות שגולדו במצרים) וכו', והיו מתגדלין ונכנסין בעדרים לבתיהם וכו', והיא (כלומר, אמו של התניוק) שואלתו ואומרת לו, מי היה מגדלך, והוא אומר לה בחור אחד קוץ נאה שאין כיוצא בו, ועיי"ש בהערות. ועיין מדרש שה"ש הוצ' גרינהוט, י' סע"א ואילך. ובשמ"ר פכ"ג, ח': אמר ר' יוחנן מיד היה יורד הקב"ה בכבודו כביכול וכו', והיו אומרים להם בחור אחד נאה ומשובח היה יורד ועושה לנו כל צרכינו, שנאמר (שה"ש ה', י') דוד י

⁸ =היה, ובכ"י אי אפשר לפעמים להבחין בין ר"ש וי"ד, עיין מ"ש בתוספת ראשונים ח"ג, עמ' 154, שם, עמ' 124 ועוד.

⁹ שמ"ר פ"ב, ה, תחומא סי' ט"ו.

¹⁰ עיין מ"ש במאמרי חזנות יניי ב, סיני, שבט תרצ"ט, עמ' ר"ג, ובצופה האנגלי, סדרא חדשה, חלו' (1946), עמ' 318.

¹¹ עיין מ"ש בצופה האנגלי שם.

¹² בקצת דוחק אפשר לפרש את המדרש גם בלי הנהגה. וכונת ר' אליעזר להר סיני, חורב, שהוא הסנה. ובפרקי דר' אליעזר פמ"א, הוצ' הרד"ל, צ"ו ע"ב: ר' אליעזר אומר (כגירסת כ"י ג', עיין חורב ח"י, ניורק תש"ח, עמ' 219, ובהערות שם, עמ' 281) מיום שנבראו שמים וארץ נקרא שם ההר חורב, ומשנגלה הקב"ה על משה מתוך הסנה, על שם הסנה נקרא סיני, הוא חורב. ולעניינינו הכל אחד, אבל מחזור יותר, כמו שהנהגו.

¹³ והוא פפוס הוא ר' פפייס שבאבות דר"ן, עיין בשנו"ס במכילתא.

צח ואדום דגול מרבבה. וברור שאף. קוויץ' שבדב"ר הנ"ל הוא רמז לאותו פסוק: קוצותיו תלתלים.¹⁴

וכן ר' אליעזר הסובר ששיר השירים נאמר על הים (עיין מ"ש לעיל), אף הוא אומר שראו אותו כביכול ממש, כמפורש במכילתא, שירה פ"ג, סוף עמ' 126: זה אלי ואנוהו (שמות ט"ז, ב'). ר' אליעזר אומר מנין אהא אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל וכו', אלא כיון שראוהו הכירוהו, פתחו כולן פיהו ואמרו זה אלי ואנוהו. ועיין במכילתא דרשב"י, עמ' 78, ובספרי ואת הברכה פ"ס' שמ"ג, סוף עמ' 398, ומדרש תנאים שם עמ' 211. ומספרי התנאים גם במדרשי האמוראים, דוגמת דב"ר הוצ' ליברמן הנ"ל, עמ' 15: לפי כשבאו לים וראו אותו היו מראים לאמותם באצבע, 15 ואומרין להן זה אלי ואנוהו, זהו שגדלני וכו'. ובמכילתא, שירה פ"ד, עמ' 129: לפי שגולה על הים כגבור עושה מלחמה וכו'. ובמכילתא דרשב"י, עמ' 81: לפי שכשגולה הנקב"ה על הים נראה להן כבחור עושה מלחמה. ובנספח לאגדת שה"ש של שכטר, עמ' 87: ראשו כתם פזו (שה"ש ה', י"א). זה ממה"מ (=מלך מלכי המלכים) שגראה לישראל ברוב דמיונות, שגולה עליהם על הים לעשות מלחמה עם פרעה נגלה כבחור, מפני שבחור נאה למלחמה, שג' ה' איש מלחמה (שמות ט"ז, ג').¹⁶ וכשם שראו אותו כביכול, כן ראו אף את המרכבה שירדה לים,¹⁷ ואמרו בשהש"ר פ"א, ט': אמר ר' יודן מבין גלגלי המרכבה שמטן הקב"ה והטיטן על הים. אמר ר' חנינא בר פפא (והוא סובר שם פ"א רפ"ב שהשירה על הים נאמרה) בשר ודם שהוא רוכב על טוענו, על דבר שיש בו ממש, אבל הקב"ה אינו כן, טוען את רכובו,¹⁸ ורוכב על דבר שאין בו ממש וכו'. והם מפרשים. אפריון עשה לו שלמה (שה"ש ג', ט') על כסא הכבוד והמרכבה, עיין שהש"ר לפסוק זה.

מאידך גיסא הסוברים שהשירה נאמרה בסיני, אף הם אומרים שראו אותו כביכול ממש, וכן בשהש"ר פ"א, ב': 'נישקני מנשיקות פיהו'. ר' יוחנן פתר קרייה בישראל בשעה שעלו להר סיני וכו', תני ר' שמעון בן יוחאי, כך תבעו, אמרו רצוננו לראות כבוד מלכנו. ועיין שה"ש זוטא פ"א, ב', הוצ' בובר, עמ' 10, שכטר, עמ' 11. ובמכילתא, שירה פ"ד, עמ' 129: נגלה בסיני כזקן מלא רחמים, שג' ויראו את אלהי ישראל (שמות כ"ד, י'). ועיין מכילתא דרשב"י, עמ' 81, ובנספח לאגדת שה"ש של שכטר, עמ' 87, ובבלי חגיגה י"ד א'.

ואף את המרכבה ראו שם,¹⁹ כמו שאמרו בפסיקתא דר"כ, בחודש השלישי, ק"ז ע"ב (ובמקבילות): אמר ר' אבדימא איש חיפה, שניתתי במשנתתי שירד הקב"ה בסיני בעשרים ושנים אלף כתות של מלאכי השרת וכו'. ד"א רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים ס"ח, י"ח), מלמד שירד עם הקב"ה עשרים

14 וכו' רמח (קווצים) בספרי ואת הברכה פ"ס' שמ"ג, הוצ' ר"א פינקלשטיין, סוף עמ' 398, עיי"ש בשנו"ס. ועיין בערות הבושם ח"א, עמ' 11.

15 עיין לעיל הערה 5, ומ"ש בשה"י לכבוד שוקן, עלי ע"ן, עמ' 78. ועיין שמור פכ"ג, ה', שם פ"א סוף סי' י"ב, בבלי סוטה י"א ב', פרקי דר"א פמ"ב, הוצ' הרד"ל, צ"ט ע"ב.

16 ועיין במה"ג ואתחנן (הסגלה של הרמ"ז חסידה, ח"ח, עמ' 62), תחומא יתרו, הוצ' בובר סי' ט"ז (ובמקבילות), בבלי חגיגה י"ד א'.

17 עיין מ"ש להלן הערה 24.

18 עיין מ"ש בהרביץ שכ"ז, סוף עמ' 186 ואילך.

19 ועיין לעיל הערה 17.

ושנים אלף מרכבות, וכל מרכבה ומרכבה כמראה שראה יחזקאל. רכב אל הים. מכת²⁰ שעלה (צ"ל: שעלת) מבבל אמרו שירד עם הקב"ה לסיני כעשרים ושנים אלף מרכבות, כך שנה אליהו זכור לטוב וכו'. ועיין בפסיקתא רבתי פכ"א, הוצ' רמ"ש, ק"ג ע"ב.

וכבר הראינו לעיל שעיקר גילוי הקב"ה כביכול בדמותו ובמרכבתו על הים ובהר סיני מסורת של תנאים היא, ומשניות הן. ושיר השירים משבח ומקלס את הקב"ה ואת דמותו כביכול, ומפרש גם את המרכבה, עיין להלן, ועיין שהש"ר פ"א ד' (הביאני המלך חדריו), תוספתא חגיגה פ"ב ה"ד (ומקבילות) ובבלי שם ט"ז א'. ועיין שהש"ר פ"ג, ט', י"א, וירושלמי ר"ה פ"ב ה"ד, ג"ח ע"א. ובשהש"ר פ"א ב' (הוצ' ראם, ד' ע"ג): אמר ר' ברכיה שנה לי ר' חלבו, הדבור עצמו היה נחקק וכו', ועיין לעיל שם בשם רשב"י, ובספרי וזאת הברכה פיס' שמ"ג, עמ' 399. וכן להלן בשהש"ר פ"א, י"ב: [עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו] וכו', אלא מסתמא²¹ עלתה בידם מן הגולה, ושנו בה, שקפץ להם מעשה העגל, והקדים להם מעשה המשכן.²² ומכאן שכמה עניינים ממדרש שה"ש משניות הן, ושתי פעמים אנו מוצאים בעניינים שעלה להם כן מן הגולה, ושנו בה,²³ כמו שהבאנו לעיל. והתנאים היו עקביים בפירושיהם, ודרשו את שה"ש כל אחד לפי שיטתו, אלא שהאמוראים פירשו לפי דעות תנאים חולקים.²⁴

²⁰ בילקוט המכירי תהלים ס"ח, קס"ז ע"א: מרכבת. ובמדרש תהלים שם, הוצ' בובר, ק"ס ע"א: משום כ"ת. וכן העתיק יעלליעק בבית המדרש ח"ה, עמ' 78. ובפסיקתא רבתי, הוצ' רמ"ש, ק"ג ע"ב: במסורת (וכ"ה גם בד"ר שם, ל"ז ע"ג). וקשה להאמין שגורסא פשוטה זו נשתבשה בכל המקורות בפנים שונים. ועיין תנחומא יתרו, הוצ' בובר סי' י"ד, הערה ע"ג. ואף משם ברור שהשמיטו מאמר זה משום שלא הבינו אותו, עיי"ש. ועיין בהערות רמ"ש לסדר אליהו רבה, סוף עמ' 110 ואילך, וסדר אליהו זוטא, עמ' 179, ודבריו אינם מחוורים כלל. ועיין לעיל עמ' 6 הערה 9. ועיין להלן הערה 21.

²¹ כ"ה בד"ר. ובאות אמת: ג"א מסורת. ובמתנות כהונה שם: ובספר ישן גרס וכו' מסורת. ועיין מ"ש לעיל הערה 20. ושם צ"ל: מסטורא, עיין ערוך ערך מסטר.

²² הנכון הוא בפירוש מהר"ו שם. ודבריו מקויימים ע"י סדר אליהו זוטא פ"ד, הוצ' רמ"ש, עמ' 179. ועיין בבלי שבת פ"ח ב'.

²³ אף שהגאונים קראו גם למדרשי אנדה, משניות, עיין גנוי שכטר ח"ב, סוף עמ' 88 ואילך. ועיין אוה"ג תענית, עמ' 8. וכן רגיל בספרי קבלה, במתניא, וכדומה. אבל בנידון שלנו הכוונה למשניות ממש, לבריתות של תנאים, שאף להן קראו, משניות.

²⁴ בשמ"ר פ"ג, ב', פמ"ב, ה', פמ"ג, ח', תנחומא כי תשא כ"א, אמרו שעשו את העגל ע"פ השור שבמרכבה שראו בנין. אבל היה קיים מדרש אחר לשה"ש שדרשו בו שעשו את העגל ע"פ המרכבה שבים, עיין מ"ש במחברתי, מדרשי חסין, עמ' 17 ואילך, וסמכוהו לפסוקים בשה"ש. ומדרש זה הוא בשיטת ר' אליעזר ששיר השירים נאמר על הים. ועיין במדרש שה"ש הוצ' גרינהוט, י"ג ע"ב, ומכילתא בא פ"ד, עמ' 51, שם, ויסע פ"א, עמ' 163 (ור' יהודה שנה את משנת ר' אליעזר, כתוספתא וזבחים ספ"ב ומקבילות), ספרי בהעלותך פ"ס, פ"ד, עמ' 82 ומקבילות. ועצם האנדה שעשו את העגל ע"פ שור המרכבה, אנדת תנאים היא, כפי שראה לנוכח ר"ל ניצבורג בספרו אנדות היהודים ח"ו, עמ' 62, הערה 271. וכבר בא ר' פפייס להוציא מלכות האומרים כן, עיין מכילתא בשלח פ"ו, סוף עמ' 112, ומקבילות.

ומן המדרשים שלנו לשה"ש השמיטו תכופות את עניין העגל, שכן כותב המיוחס לרס"ג (לשה"ש א', י', גאון הגאונים של רש"א ווערטהיימער עמ' פ"ה): דע כי פירוש נאו לחייד, ותורי זהב, ועד שהמלך, וצרור המור, ואשכול הכופר דודי, הם (כלומר פ"א, י"ד) סמוכים, בפירוש אלו החמשה פסוקים הוא מספר עבודת העגל וכו'. ולפינו במדרשות נדרש פסוק י"א (תורי זהב) ונקודות הכסף) על מעשה העגל במדרש שה"ש הוצ' גרינהוט, י"ג ע"א ואילך, ופסוק י"ב (גדי נתן ריחו) נפרש בשהש"ר ובמקבילות למעשה העגל. ומן התרגום לשה"ש ולקח טוב שם מוכח שהיו לפניו מדרשים שדרשו את הפסוקים בפ"א, י"ב-י"ד על מעשה העגל. ועיין גם

מעטה מקובלת עלי הנחתו של שלום שהמשנה (עיין להלן) של שיעור קומה הוא מדרש קדום לשה"ש פ"ה, י'–ט"ז, שהיה כלול במדרש שה"ש עתיק. שיעור קומה הוא קילוס ושבח להקב"ה בצורה שדרכה נפלאות מאתנו. ובמכילתא בשלח, שירה פ"ג, עמ' 127: 'זוה אלי ואנודו וכו'. ר' עקיבא אומר אדבר בנאותיו²⁶ ובשבחיו של מי שאמר והיה העולם בפני כל אומות העולם וכו', וישראל אומרים להם לאומות העולם מכירים אתם אותי, נאמר לכם מקצת שבחו, דודי צח ואדום דגול מרבבה (שה"ש ה', י'). כיון ששומעים שכך שבחו אומרים לישראל נלכה עמכם וכו'. וכ"ה (סתם) בספרי וזאת הברכה פיס' שמ"ג, עמ' 399, אלא ששם הובאו כל ראשי הפסוקים משה"ש ה', י'–ט"ז. לא גילו לנו רז"ל את מהות השבח שאמרו לאומות העולם, ומה ישפיע עליהם עד שיאמרו, 'נלכה עמכם'. אבל ברור שהפסוקים הללו כללו את השבחים בהי"א הידיעה. ועיין גם במכילתא, שירה פ"א, עמ' 120.

ובפירושו ר' עזרא לשה"ש שם (כ"ב סע"ב): אחז"ל במדרש שיר השירים דודי צח ואדום, דמותו מאורם, משחור, מירוק, מלבן, כך דמותו של הקב"ה (יחזקאל א' כ"ח) כמראה הקשת אשר יהיה בענן.²⁶ ובמשנת חגיגה פ"ב סמ"א: וכל מי שלא חס על כבוד קונו רתוי לו שלא בא לעולם. ובבבלי שם ט"ז א': מאי היא? ר' אבא אומר זה המסתכל בקשת וכו', דכתיב כמראה הקשת אשר יהיה בענן וכו'. ובשיעור קומה קרוב לסופו:²⁷ א"ר ישמעאל כשאמרתי דבר זה לפני ר' עקיבא, אמר לי כל מי שהוא יודע שיעור זה של יוצרנו ושבחו של הקב"ה שהוא מכוסה מן הבריות מובטח לו שהוא בן עולם הבא וכו', אני ור' עקיבא ערבין בדבר זה שכל מי שהוא יודע שיעור זה של יוצרנו ושבחו של הקב"ה מובטח לו שהוא בן עולם הבא, ובלבד שהוא שונה אותו במשנ' בכל יום ויום. וכבר הסמיכו הגאונים (עיין אוה"ג חגיגה, סוף עמ' 18 ואילך) את הברייתא של שיעור קומה למשנתו הנ"ל, ועיין בתוספות ר"ד חגיגה ט"ז א' ד"ה כל. ואף ר' עקיבא לא אמרו אלא על מי שידוע, שיעור זה של יוצרנו ושבחו, כעין שאמרו בבבלי מגילה כ"ה א': סיימתינהו לשבחיה דמרך? ובירושלמי ברכות פ"ט ה"א, י"ב ע"ד: לך דומיה תהילה אלהים בציון (תהלים ס"ה, ב') וכו', למרגלית דלית ליה טימי, כל שמשבח בה פגמה. ובפירושו לשה"ש למחבר תימני:²⁸ אמ' לפני רבן גמליאל אם אין לבריות רשות להגיד אמתו של בורא, יש להן רשות להגיד שבחו, היך דכת' (שמות ל"ג, כ') כי לא יראני האדם וחי, חיים תלויין בשבחו, אבל אמתו מסותרת וכו'. שיעור קומה הוא השבח של אמת, ואין

בקטע מדרש שה"ש שפרסם מאן בשנתון של צינצינטי חי"ד, עמ' 385. ולפנינו בשה"ש פ"ג ה', וכן בדבר פ"ז ח', במ"ר רפ"ה, תנחומא ויקהל סי' ז', אין רמו למעשה העגל. והוא משום שדעת ר' יהודה היא שאין דורשין שה"ש לנגאי (שה"ש פ"א, י"ב, פ"ב, ד'), אעפ"י שגם בשה"ש שלנו נשרדו הרבות דרשות לשה"ש במעשה העגל. ומדרש שה"ש צורף חזקק יותר משאר מדרשים. ועיין גם באבות דר' פ"ב, ל"ז רע"א.

²⁶ עיין ערוגת הבושם הוצ' ר"א אורבך ח"א, עמ' 11, הערה 11. אבל גם בספרי וזאת הברכה פיס' שמ"ג 399: כיון ששמעו אומות העולם נאותו ושבחו. ובמס' סופרים פ"ג הי"ז, היג' 133: הרבות בנאות אלו.

²⁷ בפירושו האגדות שלו, עמ' 70, מעתיק כן בשם מדרש שה"ש, וממשיך עד סוף הפרק. וספק גדול הוא אם ההמשך הוא מאותו מדרש, עיין בפירושו לשה"ש שם. ולעצם העניין עיין בתוספ' ר"ד חגיגה ט"ז א' ובפתח עינים להחיד"א שם.

²⁸ מרכבה שלמה, ל"ח ע"ב.

²⁹ סה"י לכבוד שטיינשיידר, עמ' 68, עיין מ"ש ב, מדרשי תימן, עמ' 12 ואילך.

לבריות רשות להגיד אמתתו שהיא מסותרת ומכוסה מן הבריות, ועיין מ"ש ע"ז להלן.

ספר עתיק זה היה מקודש באומה, וכשנשאל יהודי צרפתי במאה האחת עשרה לספירה הרגילה מה היא דעת היהודים בצרפת על האגדות של שיעור קומה, ענה: כמפי הגבורה.²⁹ ויש רגלים לרבר שספר זה היה ידוע גם לר' אליעזר הקליר, וקראו בשמו.³⁰ והגאונים החשיבו ספר זה (עיין אוה"ג חגיגה, עמ' 11 ואילך), ואף ר' סעדיה לא פסל אותו (עיין אוה"ג ברכות, התשובות, עמ' 17). וקרוב לוודאי בעיני שאף הרמב"ם האמין בו בימי ילדותו, שהרי כן הוא בפיה"מ שלו לסנהדרין פ"י, היסוד השביעי: ושנבאר בתחילת מציאות המלאכים ושינוי מעלותיהן, מן הבורא השם יתברך וכו', עד שנדבר בצורות שזכרו הנביאים שראוי לבורא ולמלאכים, ויכנס בזה שיעור קומה ועניינו. ולא יספיק בעניין זה לבדו, ואפילו יהיה מקוצר בתכלית הקיצור מאה דפים וכו'. ואשר לתשובת הר"מ בהוצ' רא"ח פריימן זצ"ל סי' שע"ג, עמ' 343, הרי נעלם ממנו (וממני ב.שקיעין, עמ' 12) שהמקור הערבי נתפרסם ע"י גאטטליעב (פיה"מ להר"מ סנהדרין, הנובר 1906, עמ' 97), והנוסח שם (לפי תרגומו של הנ"ל): אנשי מערב שאלו את רבינו משה ז"ל מה דעתו בשיעור קומה, האם יתקיימו דברי האומרים שהוא חיבורו של אחד הקראים, ומסרו כך מפי הדרתך, או הוא סוד מסודות החכמים, תוכו דברים במה שלמטה ובמה שלמעלה, כמה שכתב רבי חייא בספר מספריו. ושכרך כפול. תשובת רבי משה בי רבי מיימן ז"ל אל אנשי מערב: מעולם לא הייתי סבור שהוא לחכמים. חס להם. שוב חס להם. אינו אלא חיבורו של אחד הדרשנים בין הרומים, לא דבר אחר וכו'. התשובה, כנראה, אף כאן משובשת במקצת, ומתוך התשובה המרגזת של הר"מ, מעולם לא הייתי סבור וכו' "משמע לכאורה שייחסו לו את הדברים, ושאלו: ומסרו כך מפי הדרתך, או שהוא סוד וכו', כלומר, אף זה מסרו מפי הדרתך. והנוסח הנכון בתשובה הוא כבהוצ' פריימן הנ"ל: איני רואה כי הוא מן החכמים וכו'. אבל בילדותו האמין הר"מ בקדושת שיעור קומה, ונמשך אחרי ספר יסוד מורא של הראב"ע, שער א', ט"ז ע"א, שהשפיע הרבה על הר"מ,³¹ ואח"כ חזר בו ומחק את המלים, פ"י דלך שיעור קומה ומענאה,³² כרגיל בפיה"מ שלו, ולפנינו, וכן בארבעה כ"י, נשרדה לנו המהדורה קמא של הספר. והרי הר"מ רגיל לכתוב דברים קשים נגד הפירושים של עצמו בפיה"מ מהדו"ק, עיין מ"ש במבוא לה' הירושלמי להר"מ, עמ' ז' (לפיה"מ כלאים פ"ט מ"ח), ועמ' י"ב ד"ה לאורן. ובחיבורו פ"ג מה' תשובה ה"ז פסק שהאומר שהוא גוף ובעל תמונה הרי זה מין. ושום כרכורים של גאטטליעב לא יועילו לשבש את

²⁹ עיין במחברתי שקיעין, עמ' 11 ואילך.

³⁰ בפיוש בן קליר שפרסם פונקל בסה"י לכבוד צונץ, עמ' 212: כדמות בורא היות דמותו, כשיעור קו' וכ"ה בכ"י, עייש הערה (13) קוסתו, כאימת יוצרו על כל אימתו. ולפי בקשתי הודיע לי ירדני פרופ' שלום שפיגל שבכ"י קנטבריא (TSH 3:10) הנירסא היא: כשיעור קומה קוסתו. ועיין מ"ש פונקל בסה"י הנ"ל (החלק הגרמני), עמ' 171. ומכאן ששיעור קומה' כבר היה בוסנו של הפייטן שם קבוע למדות יוצרו כביכול.

³¹ כבר הוכיח הרי"פ פערלא בהקדמתו למניין המצות של הרס"ג, עמ' 16 ואילך, שהרמב"ם שאב בקביעות מספר זה. ועיין גם בפירושו לשמות ל"ג כ"א.

³² אבל הן ישנן בשני כת"י, עיין בהוצ' גאטטליעב (שהוכרנו בפנים), עמ' 51, הערה ג', וכ"ה בכ"י ישן נושן (קובץ ענעלאו 290) 37 רע"א, ובכ"י חימני של אדלר בביה"מ כאן. ועיין מ"ש גאטטליעב שם, עמ' 98, בשם העתקת חרזיו כת"י. ורק בשני כת"י חסרות המלים הללו. ועיין בהקדמת הר"מ לפרק חלק, הוצ' האלצער, עמ' 24, ועמ' 38, הערה 160.

הנוסח שבפיה"מ המקויים ע"י ארבעה כתי"י. ומשובת הר"מ אין ראייה, כמו שכתבנו לעיל. ובמחברתי שקיעין, עמ' 12, הראיתי על הברייתא בבכורות מ"ד א': חוטמו גדול וכו', תנא כאצבע קטנה. ופירש הר"מ (בניגוד לרש"י): ושיעור חוטמו אמרו שהוא כשיעור אצבע קטנה שבידו. ובס' שיעור קומה:³³ אורך החוטם כאורך האצבע קטנה, עיין מש"ש, ועיין מ"ש³⁴ G. Sarton ב"י Isis חל"ג (1941), עמ' 72.

סוף דבר, מחוץ לפתרון שה"ש כפשוטיה היה קיים בישראל פירוש מגילה זו. רשום בכתב אמת, כפי שכבר כתבו המפרשים של ימי הביניים, עיין בפירוש הראב"ע בתחילת שה"ש, ועוד. ויפה סיכם ר"י נ' שועיב בדרשה, ליום אחרון של פסח, הוא מדרש שיר השירים:³⁵ כי דברי זה השיר סתומים וחתומים מאד וכו', ולכן דנהו קדשי קדשים, כי כל דבריו הם סתרי המרכבה ושמותיו של הקב"ה וכו', ואעפ"י שדבריו סתומים וחתומים יש בו נגלה וכו', ורבותינו ז"ל פירשו בדרך נגלה כי החתן הוא הקב"ה, והכלה כנסת ישראל. ועל שה"ש פ"ה, י"ט-ט"ז הוא כותב:³⁶ ועל דרך הקבלה הם עניינים נעלמים שאפילו המחשבה אסורה בו, הם המרכבה העליונה למעלה ממרכבת יחזקאל, והן הספירות וכו'. ובדרך זו תאר אותו גם המפרש התימני:³⁷ אשרי כל חרש ושונה³⁸ בו ויודע בענין מכתבו, נתיחד עם מלך במסבו וכו'. ולהלן שם (עמ' 63): וחכמ' אומ' מותר לקרות שיר השירים על פשוטיה, ואין מורין בו דבר חכמה (כלומר, חכמת אמת) אלא לדין או לראש העיר. ובבבלי תניגה י"ג א': ולא במרכבה ביחיד. אין מוסרין ראשי פרקים אלא לאב בית דין וכו', ע"ש. ומכאן שפשוטיה של שה"ש הוא בניגוד לסוד המרכבה. ושה"ש נדרש על דרך הפשט ועל דרך האמת המסותרת.³⁹ ובמחזור ניי, עמ' רע"ב: שיר השירים אמת וודיי, אין כל העולם בה כדיי. וכן מפורש בשה"ש פ"א, י"א: נקודות הכסף (שה"ש א', י"א). זה שיר השירים. מלה חתומה ומלה מסיימה, כלומר דבר חתום ודבר מסויים,⁴⁰ והיינו שעניינה חתום, סתום ורשום מצד אחד, ומסויים וגלוי מצד שני, פירוש על דרך הסוד, ופירוש על דרך הפשט, כשם שהנקודות (נקודות הכסף) שעל גבי האותיות שבתורה מורות על פירוש אחר שאינו כפשוטו.⁴¹ וכשר' יהושע רצה להסיע את ר' ישמעאל לדבר אחר, שאל אותו היאך אתה קורא כי טובים (כלומר, מנשיקות פיהו כי טובים), דודיך—מיין (שה"ש א', ב'), או כי טובים דודיך.⁴² ובארז בירושלמי שם⁴³ שרמו לו לריש הפסוק: ישקני מנשיקות

33 ס' רזיאל, ל"ח רע"א, מרכבה שלמה, ל"ח ע"א.

34 ד"ר שלמה ננדו המנוח העירני בשעתו על מאמר זה.

35 ד' קראקא של"ג, מ"ב ע"ב ואילך.

36 מ"ג סע"ב. 37 עמ' 60, עיין לעיל הערה 28.

38 כנראה שזו היא מליצה ע"פ ב"מ ק"ז א': כריב ותני.

39 כמו שהעקתנו לעיל (עיין הערה 28, ובפנים שם): אבל אמתה מסותרת. ועיין מ"ש להלן

בפנים.

40 בדרשות ר"י נ' שועיב שהבאנו לעיל, מ"ב ע"ב: ואעפ"י שדבריו סתומים וחתומים יש בו נגלה כדברי שלמה שיש בהם משל ומליצה וכו', היה אומ' דבריו נגלה ונסתר. ואפשר שכתב ע"פ המדרש כאן, ופירש שיש בה במגילה דברים חתומים ודברים נגלים. אבל לפי פירוש זה קשה מה עניינו לנקודות הכסף.

41 עיין מ"ש בספרי (באנגלית) הילניסמוס בא"י היהודית, עמ' 46 ואילך.

42 משנת ע"ז פ"ב מ"ה, ותוספתא פרה פ"י ה"ג, ואני מבטל מ"ש בתוספתא ראשונים ח"ג, עמ' 248

ואילך, והפירוש הנכון הוא בלקוטים מהגר"א בסוף שנות אליהו סדר זרעים, ופירושו מוכרח מסוגיית הירושלמי ומדרש שה"ש.

43 ע"ז פ"ב ה"ח, מ"א רע"ד.

פיהו, יש דברים שמשקין עליהן את הפה, ועיין גם בשהש"ר שם במקומו. וכע"ז גם בבבלי ע"ז ל"ה א'. ובירושלמי ובשהש"ר שם הביאו גם את הפסוק כבשים ללבושך (משלי כ"ז, כ"ז). ובבבלי חגיגה י"ג א': ליגמרון מר מעשה מרכבה. אמר להו חגיגה בהו דבש וחלב תחת לשונך (שה"ש ד', י"א) וכו'. ר' אבהו אמר מהכא כבשים ללבושך.

ובירושלמי ובשהש"ר הנ"ל אמרו שר' יהושע לא גילה לו לר' ישמעאל את טעם הדבר, מפני שהיה קטן, ורמז לו בפסוק ישקני מנשיקות פיהו. ואח"כ הביאו את הפסוק ממשלי הנ"ל: כבשים ללבושך ומחיר שדה עתודים, ודרשו: בשעה שתלמידים קטנים כבוש לפניהן דברי תורה, הנדילו ונעשו כעתודים גלי להם רזי תורה. ובודאי שר' ישמעאל לא היה קטן ממש, שהרי קרא לו שם, ישמעאל אחי, 44 ולא ישמעאל בני, אלא שלא הגיע לבגרות גמורה. 46 ובבבלי חגיגה י"ג א': א"ל ר' יוחנן לר' אלעזר תא אנמרך במעשה המרכבה. א"ל לא קשאי. ופי' ר"ח: כלומר, איני בן חמשים שנה, ועיין בבלי קדושין ע"א א', ובחיידושי אגדות למהרש"א שם. ועיין מ"ש בספרי הירושלמי כפשוטו, עמ' 458.

מעתה נאמנים עלינו דברי המפרש התימני הנ"ל 46 שכתב: מעשה שדרש ר' עקיבה בשיר השירים, וכשהגיע לפסוק ישקני מנשיקות פיהו בכה רבן גמליאל, אמ' לו תלמידיו, ר' למה בכית, אמ' מפני שאין דורשין במעשה מרכבה אפלו ביחיד. אמ' ר' עקיבה לפניו, רבינו אין רשות לקורא לקרות בספר תורה עד שחזן הכנסת קורא לפניו תחלה, 47 מיד שחק רבן גמליאל ואמ' וכו'. וכנראה, שהכוונה שר' עקיבא דרש תחילה בפסוק ראשון של שיר השירים, שהוא המקודש שבכל השירים, ושנאמר בהר סיני ע"י הקב"ה, וכל שלמה האמורין בשה"ש קדש, שיר למי שהשלום שלו, חוץ וכו', 48 וכדומה. וכשהגיע לפסוק השני בכה רבן גמליאל וכו', והשיב לו ר' עקיבא שאפילו בתורה אין קוראין בלי רשות, ומכל שכן במעשה מרכבה, עיין תוספתא חגיגה פ"ב ה"א (אמ' לו תן לי רשות). ואינו מתכוון לדרוש יותר.

והוא מדרש שה"ש, הוא מעשה מרכבה, הוא שיעור קומה. ואם עדותו של אוריגיניס נכונה (עיין לעיל עמ' 38) הרי החמירו ביחזקאל ובשה"ש יותר מן הפסוקים שנקראין ואינן מתרגמין ושאינן לא נקראין ולא מתרגמין. והרי שנינו בתוספתא מגילה פ"ג (פ"ד בכ"ע) ה"ח: לא נקראין ולא מתרגמין. והסופר מלמד כדרך כו. ולא נזכר בשום מקום שאסרו לסופר ללמד שיר השירים וכדומה. וכנראה שיש לפנינו חומרא שהעם קבל על עצמו שלא מדעת חכמים.

44 עיין מ"ש בתוספתא כפשוטה ח"א, עמ' 5, הערה 17.

45 מעין עדותו של אוריגיניס (עיין לעיל עמ' 38) שהיהודים נהגו שלא ליתן רשות להחזיק ספר שה"ש לבני אדם שלא הגיעו לבגרות גמורה. אבל מכאן אין ראייה אלא שלא דרשו בשה"ש לצעירים.

46 סוף עמ' 52, עיין לעיל הערה 28.

47 תוספתא מגילה פ"ד ה"א, עיין מ"ש בתוספתא ראשונים ח"א, עמ' 237.

48 בבלי שבעות ל"ה ב' ומקבילות.